

A TENGER ÉS A HEGYEK A LENGYEL NEMZETI MITOLÓGIÁBAN A 12–17. SZÁZADBAN

A lengyel állam területe fokozatosan alakult ki a korai középkor folyamán. Az ország megerteremtésének útja természetszerűen megjelent a korai irodalomban és a mitológiában. Az első lengyel királynak, Vitéz Boleszlónak, a lengyel földdel kapcsolatos egyik legfontosabb érdeme az ország határainak kijelölése volt. Az első krónikás, Anonymus Gallus gesztája Boleszlóval foglalkozó részének legelején leírja a vitéz uralkodó területi hódításait: elfoglalta Morvaországot és Csehországot, saját hűbéresét ültetve a prágai trónra. Többször legyőzve a magyarokat, országukat a Dunáig elfoglalta, a legyőzhetetlennek tartott szászok országának közepén a Saale folyóba vasoszlopot állított, ezzel jelölve ki Lengyelország nyugati határát.¹

Boleszló később elfoglalta Kijevet is. Ez utóbbi cselekedetét azzal erősítette meg, hogy kardjával rácsapott a város Aranykapujára.² Cselekedeteit a későbbi krónikások, Wincenty Kadlubek,³ a Nagy-lengyelországi krónika névtelen szerzője,⁴ valamint Jan Długosz egyre inkább kiszínezték, azt sugallva, hogy I. Boleszló idején a keleti és nyugati szlávok egy hatalmas szláv királyságban élt, amelynek vezető ereje a lengyelség volt. Długosz azt is tudni vélte, hogy a nagy király nemcsak a Saaléba, hanem a Dnyeperbe is három (!) vasoszlopot állított.⁵

Vitéz Boleszló munkáját az ő nyomdokain utódai folytatták. Anonymus Gallus leírta, hogy II. (Merész) Boleszló kijevi hadjárata során megismételte elődje kardvágását az Aranykapun. A mitikus aktus ismétlése során annak résztvevői „a mitikus esemény kortársaivá válnak. Másként kifejezve: kilépnek történelmi idejükből, tehát abból az időből, amely a profán, személyes és személyek közötti események összességét veszi körül, és visszatalálnak abba az őseredeti időbe, amely »nem folyik«, mert nem része a profán időtartamnak, s lényege a végtelenül gyakran elérhető *örök jelen*.”⁶ Az Aranykapu ismételt megütése tehát azt jelentette, hogy az adott esetben II. Boleszló és katonái a jelenben éltek át I. Boleszló mitikus aktusát.

A lengyel határok kijelölésének munkáját III. Boleszló fejezte be. Anonymus Gallus gesztájában Ferdeszájú Boleszlót fiatalságától érett férfi koráig szinte végig mozgásban látjuk. A csehektől a pomeránokig száguld lovagjai élén, majd Könyves Kálmánnal köt szövetséget, és újra északnak fordul, máskor a poroszokat téríti, megint máskor harcol a német császárral. Anonymus Gallus gesztája a gnieznói vár perspektívájából indul, műve végére szemünk elé tárul egész Lengyelország, északon a Balti-tengerrel, délen pedig az égig érő hegyekkel. Mind a tenger, mind pedig a hegyek mai terminológiával élve az ország „természetes határai”, ugyanakkor éppen mitikus szerepüknél fogva egyúttal Lengyelországot a természetfelettitől elválasztó és azzal összekötő határai is.

A tenger

Ahhoz hogy az országot teljes egészében, vagyis mindhárom dimenziójában: a föld alatti, a földi és az égi világ egységében, fejedelmüket pedig mindhárom régiót megjárt mitikus hősként láthassuk, Ferdeszájú Boleszlónak három dolgot kell megtennie. A pogány Pomerániát legyőzve, azt birodalmához kell csatolnia, el kell hárítania a Zbigniewet támogató csehek fenyegetését, valamint le kell győznie az

országára támadó német császárt. Az első célt I. Boleszlótól örökli. Nézzük, hogyan tárja elénk az eseményeket Anonymus Gallus: „Összehívta harcosai sokaságát, majd a néhány kiválasztottal bejárta a pogányok hazájának szívéét is. Mikor pedig a királyi városhoz, a kiváló Alba nevezetűhöz érkezett, már hadseregének egyharmada sem volt vele, leszállt lováról, semmi ostromeszközt vagy felszerelést nem használt fel, mégis erőszakkal és csodás módon a gazdag és népes várost aznap megostromolta, mikor odaérkezett.”⁷

Az első krónika második és harmadik könyvének nagy részét III. Boleszló Pomeránia felé irányuló hódításainak leírása teszi ki. A területszerző háborúknak mindig az ellenség központja felé kell irányulniuk. Így van ez ebben az esetben is. Boleszló serege ugyan nem éri el a pomeránok seregének egyharmadát, mégis pihenés és komolyabb előkészületek nélkül azonnal megtámadja Alba városát, és egy nap alatt azt elfoglalja, feldúlja és elpusztítja. Jól látható, hogy Boleszló, átlépve az ország határait, az ellenségre támadva erőszakossá válik, mivel csak az erőszak képes megtörni az ellenség ellenállását. Gallus szerint Boleszló a pomeránok megtérítésénél egyaránt használta a tanítás és a pusztítás fegyverét. Úgy véljük, hogy Boleszló esetében a tanítás fegyvere nem állhatott túl messze a pusztításától.

Az idézett tudósításban két érdekes közlés bújik meg. Az első az ellenfél háromszoros túlereje. Ezt a fordulatot Anonymus Gallus akkor használja, ha pogányok elleni küzdelemről van szó. Ez azt jelenti, hogy bármilyen kis létszámú sereggel támad Boleszló – mivel vele van a Gondviselés –, mindenképpen predesztinálva van a győzelemre. Mivel ez a csata III. Boleszló uralkodásának elején volt, és tudjuk, hogy élete nagy részét a pomeránok elleni küzdelemmel töltötte, a részlet előrevetíti Pomeránia meghódítását. A másik érdekesség Alba (Białogród) elpusztítása. Általában a központ pusztulása az ország pusztulását vonja maga után. Boleszló válogatott lovagjai élén legelőször is bejárja a pomeránok „hazájának szívéét”, vagyis az ország központját. Alba központi szerepét a szerző azzal is megerősíti, hogy a várost *regia Albának* nevezi, vagyis kissé megváltoztatva átveszi a magyar főváros (Alba Regia) nevét, annak ellenére, hogy Pomeránia nem volt királyság.⁸

Miután Boleszló legkiválóbb paripáin, legbátrabb lovagjai élén megostromolja Kolobrzeget, a pomeránok második központját, elővárosát kifosztja és felgyújtja, lovagjai hatalmas önérettel és magabiztosággal dalra fakadnak: „A szülők sózott, bűdös halat szállítottak./ Fiaik most csapkodó, friss [halakat] szállítanak./ Atyáink először városokat foglaltak el./ A mostaniak nem félnek a tengeri viharok zajától sem./ Atyáink szarvasokat, vadkanokat, őzeket üztek./ A mostaniak tengeri szörnyekre és tengeri kincsekre vadásznak.”⁹

III. Boleszló pomerániai hódításai ebben az énekben szimbolikus, mondhatni, mitikus értelmezést kapnak. Az atyák megszerezték maguknak a földet, annak javaival, a gazdag vadász- és hadizsákmánnyal együtt. Boleszló nemcsak egy új területet hódított meg, hanem egy új, alapvető fontosságú elem, a tenger, vagyis a víz fölötti hatalmat szerezte meg. A tengervíz nemcsak egyike a fő elemeknek, hanem egy új dimenzió is, amelyre Boleszló kiterjeszti hatalmát. A víz, különösen a mély tenger a teremtetlen világ, a káosz megtestesítője. Folytonos kavargása, hatalmas viharai és a bennük lakozó szörnyek a káosz képeit tárják elénk. A tengerben való elmerülés a halál, a teremtetlen káoszba való visszahullás szimbóluma. Ugyanezen gondolatmenetet tovább folytatva, a tengerből történő felbukkanás a halál legyőzését, az újjászületést jelképezi. Ez a gondolatmenet a kereszténység számára a víz általi megkeresztelésben, a keresztségben történő újjászületésben fogalmazódik meg.

Látható a részletből, hogy Boleszló lovagjait nem Pomeránia földje, hanem a tenger foglalkoztatja: a tengei viharok, a tengeri szörnyek nem a földi hatalmak kompetenciájába tartoznak. Az ezekkel folytatandó küzdelem lehetősége azt jelenti, hogy a lengyel lovagok erősnek érzik magukat arra, hogy megszerezzék a tenger mint létfontosságú elem, egy másik dimenzió fölötti hatalmat, annak tudatában, hogy fejedelmük birtokolja az ehhez szükséges isteni jóváhagyást.

A lovagok énekében három fontos momentumra érdemes figyelmünket irányítani. A friss halak képe, amely az elmondottak alapján nem jelent mást, mint a meghódított Pomeránia népének megszerzését a kereszténység számára. A tengeri viharok képe azt jelenti, hogy a lovagok, bízva a megváltásban és az újjászületésben, nem félnek a haláltól. A harmadik kép a tengeri szörnyek és a tenger kincseinek képe. Eliade szerint „a mélység szörnyei sok hagyományban megtalálhatók. Ősök és beavatottak szállnak alá a mélység mélyébe, és dacolnak a tengeri szörnyekkel; jellegzetes beavatási próba ez. (...) A sárkányok néha valamilyen »kincset«, a szent, az abszolút valóság érzéki képeit őrzik; az örökös szörny feletti virtuális, vagyis beavatási győzelem a halhatatlanság leküzdésének felel meg.”¹⁰ Ahogy korábban is láttuk, a tenger maga a teremtetlen világ, a káosz, egyúttal a gonosz, illetve az azt megtestestítő szörny lakhelye is.

Ahogy János írja a Jelenések könyvében: „Ekkor láttam, hogy a tengerből egy vadállat bukkan fel. Tíz szarva volt és hét feje, szarvain tíz korona, fejain meg istenkáromló nevek. A vadállat, amelyet láttam, hasonlított a párduchoz, lába mint a medvéé, szája pedig az oroszlán szája. A sárkány neki adta erejét és trónját, nagy hatalmával együtt. Az egyik feje mintha halálra lett volna sebezve, de halálos sebe meggyógyult. Az egész föld csodálta a vadállatot. Leborultak a sárkány előtt, hogy hatalmat adott a vadállatnak. Leborultak a vadállat előtt is, és így imádták: »Ki fogható a vadállathoz, ki tudja vele fölvenni a harcot?« (...) Káromlásra nyitotta száját az Isten ellen, káromolta a nevét, hajlékát és az ég lakóit. Hatalmat kapott, hogy megtámadja a szenteket és győzelmet arasson. Hatalma kiterjed minden törzsre, népre, nyelvre és nemzetre.” Majd magyarázatként hozzáfűzi: „Aki mást fogságba hurcol, fogságba kerül. Aki karddal öl, annak kard élén kell elhullania. Ez a szentek állhatatosságának és hitének az alapja.”¹¹

Ebben a jelképrendszerben a lengyel lovagok magabiztos – vagy magabiztosnak tűnő – kijelentése, hogy tengeri szörnyekre vadásznak, nem más, mint egy meggyőződés, hogy győzedelmeskedni fognak a gonosz felett. A feltett kérdésre, hogy „Ki fogható a vadállathoz, ki tudja vele felvenni a harcot?”, a válasz az, hogy „filií”, a fiúk, a keresztény Boleszló, a lengyel fejedelem lovagjai. Jól látható egyfajta kiválasztottság- és küldetésstudat. Cselekedetükkel, a pogány pomeránok legyőzésével és megtérítésével le tudják győzni a tengeri szörnyet, aminek hatalma „kiterjed minden törzsre, népre, nyelvre és nemzetre”, vagyis a körülöttük élő pogány törzsekre és népekre. Győzelmükkel pedig Boleszló lovagjai elnyerik a tenger kincseit, vagyis a haláltól való megváltást és az újjászületést. Természetesen ez esetben a „karddal támadó” szörny a pogány Pomeránia, amelynek a lengyel lovagok „kardja élén kell elhullania”.

Az általam leírtaktól különböző következtetésekre jutott Czesław Deptuła, aki az utóbbi években többször is foglalkozott a tengernek a középkori történetírásban betöltött mitikus funkcióival. Véleménye szerint az „apák” és „fiúk” egyes létfenntartási szféráit és tevékenységeiket érintő ellentéppárok sorozatában Anonymus Gallus meghatározott rétegeket, egyúttal hierarchikus rendben álló szinteket ábrázolt,

amelyeken keresztül megvalósul a Piastok műve. Az élelmiszer-fogyasztás jobbra fordulása (friss halak) a népesség széles tömegei számára alapvető, élő érték. Ez azonban fegyveres erőfeszítés eredménye, és a mű elsősorban a „harcosok lakomájának” – a lovagi szokások és a lovagi életmód egyik elemének – gazdagodásáról beszél. Az említett érték fölött áll magának a lovagi tettek az értéke, amely a korábban ismeretlen nehézségek leküzdésével, valamint a veszélyek új dimenziójával való szembeszálláshoz szükséges bátorsággal mérhető (városok elfoglalása – tengeri kalandozások). A harmadik ellentétpár, amely a vadászat motívumára épül, a lovagi kultúra felettebb jelentős alkotóelemére – az időtöltés szférájára – vonatkozik. Ez a szféra az énekekben nagyon szélesen vett értelemben jelenik meg. A versengés elemeivel átítatott játéktól-szórakozástól – a vadászat lényegének ilyen értelmezése természetesen nem zárja ki annak gazdasági és paramilitáris értelmezését – a mese határán leledző szokatlan jelenségekkel való győzelmes összecsapásokig terjed (tengeri szörnyek és a határtalan óceán kincsei). Felöleli tehát a „lovagi kaland” egész világát.

A mű eszmei alapja az a gondolat, hogy a „kijutás a tengerhez”, Ferdeszájú Boleszló harcosainak kultúrájához, melynek ideális képviselője maga a fejedelem, új és magasabb dimenziót adott, lehetővé téve a rá jellemző minták teljesebb és korábban előre nem látható megvalósítását. Pomerániának Lengyelországgal történő lovagi integrációja feltételezi a monarchia ügyével kapcsolatos „pomerán” nézőpontnak, egyúttal a kialakuló nemzet érdekeinek a hódítók általi valamiféle befogadását. Ez a Piast-államban különleges rangot adott a balti térségnek.”¹²

Deputa az énekekben a lovagi életmód kulturális lenyomatát látja. Számára a „friss hal” nem más, mint a lovagi lakoma jelképe, a tenger zaja a csatazajt juttatja eszébe, a tengeri szörnyekre való vadászat pedig a lovagok egyik legfontosabb szórakozását, testedzését és gazdasági tevékenységét, a hús és a prém megszerzését jeleníti meg. Deputa gondolatai és az általam leírtak természetesen nem állnak ellentmondásban, hanem egymást kiegészítve a középkori forrás különböző aspektusait feltárva minden bizonnyal hozzájárulnak a korabeli emberek gondolatvilágának, szellemi és lelki beállítódásának, kultúrájának jobb megismeréséhez. Véleményünk azonban megegyezik abban, hogy a tenger mindenképpen egy új dimenziót nyitott Ferdeszájú Boleszló és lovagjai számára, valamint hogy a tengeri halászattal, kereskedelemmel és – tegyük hozzá – kalózkodással foglalkozó pogány pomeránok integrálása a keresztény lengyel monarchiába a kialakuló lengyel nemzetet, és természetesen a nemzettudatot mindenképpen gazdagította.

Itt kell megjegyeznünk, hogy az államalapítás korában a többnyire „harmadik funkciós” földművelő népesség, valamint Ferdeszájú Boleszló „második funkciós” lovagjai mellett a pomeránok jelentik – Gallus szemében természetesen negatív előjellel – az „első funkciós” társadalmi csoportot. A pomeránok a nyugati szlávságon belül igen különös csoportot alkottak, amely a tengerrel való szoros kapcsolatán kívül abban különbözött az összes többi szláv csoporttól, hogy legtovább ragaszkodott ősi pogány vallásához, szokásaihoz, rítusaihoz, sikeresen megvédve ezeket a több mint egy évszázadon keresztül tartó folyamatos és intenzív térítési kísérletekkel szemben. Ilyen értelemben Pomeránia Ferdeszájú Boleszló általi integrációja valóban kiteljesítette a Piastok államalkotó tevékenységét.

Az idézett szövegben nagyon érdekes az a mondat, amelyben a szerző a tengeri szörnyeket „a mese határán leledző szokatlan jelenségeknek” nevezi. Jellemző

szemlélete ez számos korábbi történésziskolának, amelyek a mítoszok jelentőségét figyelmen kívül hagyva, leválasztva a középkori forrásokból kihámozható „történelmi valóságról”, egyszer s mindenkorra a mesék világába utalják azokat.

A lengyelek tudatában az általunk vizsgált korszakban, vagyis a 17. század végéig a tenger idegen elem marad. Részben igazat kell adnunk Deptulának abban, hogy „a tenger feletti uralom motívuma a mítoszok részévé vált, amelyek a lengyel állam és nemzet kezdeteiről, egyúttal természetéről beszélnek. Szerves részét alkotta a lengyel nép területi, politikai-történelmi és kulturális közösségéről alkotott elképzelések rendszerének.”¹³ Ugyanakkor észre kell vennünk, hogy a tenger feletti uralom mítosza csak a legkorábbi őshöz és az első nagy királyokhoz, Vitéz és Ferdeszájú Boleszlóhoz kapcsolódik. Az idézett énekben a lovagok inkább saját magukat biztatják, mintsem egy már véghezvitt hőstettet énekelnek meg. A lengyelek számára a tenger, pontosabban a Balti-tenger feletti uralom végig csupán vágy, vagy cél maradt, amelynek eléréséhez olyan hősökre lett volna szükség, mint amilyenek Ferdeszájú Boleszló és lovagjai voltak.

Ugyanez a vágy fejeződik ki Wincenty Kadłubeknek *Az ország leírása* című művében, amely azt tartalmazza, hogy a lengyelek ősei tengeri csatában megverték a dánokat. Mind Anonymus Gallus, mind pedig Wincenty mester leírásából kiérződik egy alapvetően szárazföldi nép félelme a határait ostromló másik elemtől, amely ismeretlen, és amelyet ugyanakkor szeretnének hatalmuk alá vonni. Ezt az ismeretlentől, alaktalantól és gonosztól való félelmet használja fel egyik prédikációjában évszázadokkal később Skarga is, ellentétbe állítva a viszonylagosságot, veszélyeket és esetlegességeket jelentő tengert, az Isten által küldött, jó irányba vivő széllel: „Minden hajós állandóan a kikötőre gondol, hogy azt szerencsésen elérje, nem akar hosszú időt eltölteni a tengeren, mindenféle veszélyek és nyomorúság között, ahol egyetlen óra sem telik el anélkül, hogy ne rettegnél a viszontagságoktól, a szigorú viharoktól, a sziklának ütközéstől és a tengeri rablóktól. (...) Nincs oly ostoba tengerész, aki ne kérné az Úristent az áhított cél felé vivő jó szelekért, vagy ne örülne azoknak.”¹⁴

Hasonlóképpen láttatja a tengert a következő nemzedék kiemelkedő protestáns prédikátora, Krzysztof Kraiński is. A tenger azon kevés dolgok egyike, amelynek megítélésében katolikusok és protestánsok teljesen egyetértettek: „Itt említi Szent Máté a tengert, amelyen hatalmas viharok keletkeztek, amidőn Jézus Urunk tanítványaival a hajón volt. Mit jelent hát a viharos tenger? Eme rossz, háborgó, nyugtalan, féktelen világot, vagyis a gonosz, istentelen embereket, Isten ellenségeit, akik az Ő szent szavának nem engedelmessé válnak.”¹⁵

Az elmondottak alapján Boleszló és lovagjai mitikus szerepe arra irányul, hogy a kialakuló lengyelség önbizalmát, küldetésudatát és magabiztosságát erősítse. Ezért lesznek fontosak a későbbiek folyamán azok a hősök, akik valamilyen módon közeli kapcsolatba kerülnek a tengerrel és sikerül „legyőzniük”. Nem sok ilyen hős van a lengyel történelemben, mondhatjuk, hogy a mítoszokban csak a két Boleszlónak adatik meg ez a dicsőség. A későbbiek folyamán is csak néhány „hősnek” adatott meg a tenger legyőzése. Közülük talán a legjelentősebb Jan Tęczyński,¹⁶ akinek tengeri utazásait Jan Kochanowski, majd később Julian Ursyn Niemcewicz is megörökítette:

„Háromszor indult el a hajó a kikötőből a tengerre,
Háromszor fordult vissza a parthoz;
Majd elindult kellelten, a tenger hullámfalát vésve,
Kibontott vitorlákkal lendületet a szélről véve.

Még nem aludtak ki az alkonyi fények,
 Mikor a tengerre csillapíthatatlan vihar szakadt.
 Felülről féktelen komorság és zaj támadt,
 Megvadult víz kerget egyik után másik hullámot;
 Kiáltás a hajóban, az éjt felhők erősítik.
 Nem tudni, hol a világ, szelek egymást ellenzik:
 Erőlködik a nyugati: a keleti ellen,
 Erőlködik a déli az északi ellen.
 Dübörög a tenger, hajót zúzza az áradat.
 Egyszer úgy tűnik, mintha szakadékbba néznél a magasból:
 Mikor pedig a hullámok szétválnak,
 A nagyvárost sem látni a mély szakadékból.
 Homok és víz összekeveredik, az oldaldeszkákat
 Veszélyes vihar veri; a hajó semmilyen parancsot
 Nem hallgat, csak úszik a tenger dühöngése közt
 Egyedül, a tengeri halál pedig minden felől támad.
 Egész éjjel tartott a kegyetlen vihar.
 Másnap, mikor a hajnal felkelt a vízből,
 Szétmentek a felhők, elcsitultak a szelek,
 A habos hullámok hirtelen enyhültek.”¹⁷

Meg kell jegyeznünk, hogy az idézett részlet egy epikus műből származik, vagyis nem mítoszról van szó, mégis, Kochanowski igen jól használja a saját korában is élő mitikus elemeket a viharos tenger leírásánál. Először is a tengeri vihar az este beálltával támad, vagyis a kaotikus erők és a sötétség ebben a képben összefonódnak, ugyanígy a hajnali világosság beköszöntével a vihar is lecsendesül. A víz nagy hullámokban támad a hajóra, vagyis a káosz el akarja nyelni a teremtett mikrokozmoszt: a hajót és az embert. A káosz képei egymás után jelennek meg. Először a hullámok, amelyek egymással is harcolnak – mintegy megkeverve a világtájak rendjét –, majd a magasság és mélység követi egymást. Összekavarodik a víz és a homok, majd a kormányozhatatlanná vált hajót a „tengeri halál” igrékszik mindenholnan elragadni.

Tęczyńskinek sikerül legyőznie a tengeri vihart, de nem sikerül elmenekülnie az ellenséges hadihajók elől. Sikerül viszont megmenekülni mindenféle tengeri viszontagságból Jan Chryzostom Paseknek,¹⁸ aki 1659-ben éppen húsvét vasárnapján keveredett tengeri viharba, majd még a svéd őrhajók elől is menekülnie kellett. A mítosz szempontjából fontos megjegyezni, hogy a nagyszombatról húsvét vasárnapjára virradó éjszakát és a vasárnapot töltötte a tengeren, vagyis azt az időt, amikor Jézus feltámadt. „...akkor nekilődült a tenger, kezdenek a hullámok szorongatni bennünket; egyik az evezővel dolgozik, másik a vizet meri kifelé, már német kalpagjával is, kinek mi akad keze ügyébe, mert csak egyetlen vízmerő alkalmatosságunk volt. Ahogy jön egy hullám, ellep minket is, a bárkát is; alighogy ez visszahúzódik, az ember egy kicsit föllélegzik, odanéz, s máris ott a következő, mint újabb ellenség, akárha biztos vesztedbe rohannál; egyiktől megmenekülsz, máris ott a másik. A bárka csak úgy recseg a hullámok lökései alatt; a lutheránusok kiáltoznak: »Oh, Herr Jesu Christ!« Ők csak a Fiút hívják segedelműl, a katolikusok meg a Fiút és Anyját együtt. Itt aztán bebizonyosodik a mondás: »*Qui nescit orare, discedat in mare!*« Eszembe is jutott ez rögtön, s magam is kiáltoztam: »Istenem, ne hagyj minket elveszni, hisz magad is láthatod, a Te szolgálatodra és dicsőségedre indultunk útnak.« (...) Közben már

egészen a partot szegélyező fal alá értünk. Ahogy egy hullám a falhoz sodorna, máris visszaránt a víz ereje a tenger felé; egy másik hullám újra odasodor, majd megint vissza. Míg végül is elkaptunk egy kötelet, s amikor egy újabb hullám újfent a parthoz sodort, az történt, hogy a nagy ütődéstől a kormányos kiesett a partra, mi pedig eldőlünk a bárkában, mely színültig volt vízzel, hiába meregettük szüntelen. Kimásztunk hát a partra, mint ázott egerek, s ahelyett, hogy a orrát elértük volna, még a misét se hallottuk, mivelhogy vecsernye előtt érkezünk meg.”¹⁹

Pasek tehát megmenekült a tengeri vihartól, köszönhetően a maga és társai hangos imáinak. A tenger az ő leírásában is a káosz képét mutatja, ahogy a hullámok ide-oda taszítják a bárkát. A káoszhoz itt is az ellenség és a biztos halál fogalma kapcsolódik. Fontos, hogy miután megmenekült a tenger viharából, magabiztossága igencsak megnőtt. Másnap meglátogatta parancsnokát, Stefan Czarnieckit, aki tréfálkozva megjegyezte, hogy Pasek egyedül harcol a tengeren a svédekkel, míg az egész hadsereg a szárazföldön küzd. Erre válaszolva Pasek ezt mondta: „Ha a mai napon Krisztus Urunk elpusztította a lelki ellenség királyságát, úgy nekünk is igyekeznünk kell elpusztítani a testi ellenségek királyságait.”²⁰ Ez a kijelentés akár szerénytelennek is tűnhet, mivel magát Jézushoz hasonlította, ugyanakkor észre kell venni, hogy itt egészen másról van szó. Ahogy Jézus a halált legyőzve feltámadt, ugyanúgy Pasek is azt érezte, hogy a tenger – mint ellenség és biztos halál – legyőzésével ő is mintegy újjászületett. Barátai megjegyezték: „Most bizonyonnan inkább szárazföldön teszed meg a tíz mérföldet, nem pedig vízen.” Erre így válaszolt: „Eszembe sincs attól a bajtól ijedezni, amelyik tegnap már elkerült; aki tegnap megmentett, az holnap is életben tart.”²¹ Amikor azonban újra hajóra szállt, már ismét szárazföldi ember módjára, a tengertől tartva, óvatosan közlekedett: „Akkor már a parthoz közel tartottam magam, mert nincs abban semmi veszedelem, ha kis hajón szállsz tengerre, csak ne távolodj el a parttól, csak menekülj hamar, ahogy valami veszély közeledtét látod.”²²

Pasek példája jól szemlélteti a tengertől távolabb élő lengyelek nagy részének gondolatvilágát. A lengyelek többsége ugyan tudta, hogy a tenger is része a lengyel–litván államnak – különösen abból adódóan, mert a tengeren szállítják külföldre a gabonafölösleget –, talán azzal is tisztában volt, hogy az első királyok hódításai nyomán került a Balti-tenger a Lengyel Királysághoz, azonban erősebb volt a mitikus félelem a tenger gonosz erőtől, mint a mitikus ismeret a tenger meghódításáról.

Jól szemlélteti ezt az állítást Pasek leírása a tenger különböző állatairól. Egy halat, aminek húsát tudtán kívül feltálatták neki, például így ír le: „Feje és szeme olyan szörnyű, mint a sárkányé, pofája széles és lapított, mint a majomé, ezenfelül két görbe szarva is van, mint a vadkecskének, de olyan hegyes, hogy mint a tű, úgy szúr, nyakán egy kampós nyúlvány, mely majd olyan nagy, mint a fején meredező szarv, és a feje irányába hajlik, és így van egyik a másik mögött, végig a hátán, és egyre kisebbek, egészen a farkáig; a hal maga gömbölyű, mint egy farönk, bőre pedig hasonló a gyíkéhoz, amilyent a kardmarkolathoz használnak, a bőrén pedig ugyanolyan kampós nyúlványok vannak, mint a hátán, de már apróbbak, olyanok, mint a héja karmai, és fölöttébb élesek, akárhol érsz hozzá, mindjárt véred fakasztja.”²³ Máskor meg csendben ült a parton, „és akkor a sziklákra mindenütt szörnyűséges delfinek, hatalmas főkák és még másféle állatok másztak ki, és kövér nagy hasukat tetteék a nappal”.²⁴

A tenger mitológiájának részeként meg kell említenünk még egy 15. századi tengerész, Jan z Kolna nevét. A hagyomány szerint 1476-ban, vagyis Kolumbusz előtt tizenhat évvel járt Amerikában. A lengyel nemzeti mitológia számára azonban csak a

19. század elején, vagyis az általunk vizsgált korszaknál jóval később fedezte fel tevékenységét Joachim Lelewel, és mind a mai napig vita tárgya, hogy valóban lengyel volt-e.

A hegyek

Északon tehát a kaotikus tenger határolja Lengyelországot, délen pedig hegyek. Az ország a területét alkotó síkvidékről kapta nevét, mégis nagy szerephez jut az a néhány hegy, amely az ország belsejében van. A hegyek a világ tengelyét jelképezik, amely tengely összeköti a föld alatti világot, esetleg a lábainál húzódó vizeket a földfelszínnel és az éggel. Ezért kapcsolódik hozzájuk a képzet, hogy a hegyekben az égi hatalmak lakoznak. „Egyértelműen kimutatható, hogy a középkori szépirodalomban a hegy a mennybemenetelt, valamint a »világ közepének keresését« jelképezi.”²⁵ Így volt ez a cseheknél, ahol az ország legkorábbi központja a Řip-hegy, a későbbi központ pedig Prága, vagyis a mai prágai vár, a Hradcsin szintén hegyre épült, ugyanúgy, mint vele szemben, a Vltava túlsó partján emelkedő Vyšehrad, amely hosszú időn keresztül a cseh uralkodók temetkezési helye, sőt ma is nemzeti sírkertként funkcionál. Hasonlóképpen volt ez az oroszoknál, ahol Kijev három hegyre épült. Hasonló jelenség figyelhető meg a magyaroknál, ahol az első központ, az origo gentis Ungvárhoz, illetve Munkácshoz kötődik, majd a későbbi központok, Esztergom, Buda, Visegrád is hegyeken alakulnak ki.

A lengyeleknél a kevés hegy mindegyike komoly kultikus-szagrális jelentőségre tett szert. E hegyek közül jelentőségében kitűnik a Wawel, amely a 11. század közepétől kezdve az ország központja, mind világi, mind pedig szagrális értelemben is. A Wawelen kívül nagy jelentőségre tett szert az a néhány hegy is, amely az országot uraló sík vidékből kiemelkedik. A középkori krónikák közül legrészletesebben Długosz krónikáiban jelennek meg a hegyek, amelyeknek a szerző *Chorográfiájában* külön fejezetet szentel. „Jóllehet a lengyel királyságban kevesebb hegy van, mint más [országokban] és területeken, ugyanis síkságokon és mezőkön terül el, ahonnan első nevét és a többenél fontosabb elnevezését kapta, mégis számos sziklás és földes hegye van, amelyek közül a nevezetesebbeket leírjuk.”²⁶

Jól látszik a hegyek jelentősége abból, hogy külön fejezetben egyszerre tárja azokat az olvasó elé a szerző, ezenkívül Długosz a hegyek jelentőségét azzal is kiemeli, hogy ellentétbe állítja azokat a síksággal, amelyről az ország a legfontosabb nevét (sic!) kapta. Nézzük tehát, hogy melyek ezek a hegyek, és miért is olyan fontosak: „Hírneve és nevezetessége miatt a Kalwariát az összes fölé helyezzük és a többi [hegy] fejedelmének nevezzük. A magas Kalwaria-hegy dermedten áll az állandó fagyban, gyakori havazásban, ködben és esőben, számos helyen bugyogó források törnek fel. Valaha igen híres volt a Küklopszokról, ha szabad hinni az ősi népi mondáknak, amiről tanúskodnak az óriási kőrákások a romos várból, amely a hegyen állt, most azonban Szent Benedek regulája szerzeteseinek szolgál lakásul. (...) A vár helyén egy kolostor épült, amelyet Nagy [Vitéz – T. L.] Boleszló király emelt kőből, ahol az Úr keresztjének jelentős része található, amely nagy jótéteményeket hoz a halandók számára, és amelyet Szent Imre, Szent Istvánnak, a magyarok királyának fia hagyott itt egy angyal figyelmeztetése nyomán. (...) Amiben az isteni gondviselés és igazgatás csodálatos művét kell megcsodálnunk: mert aki az emberi nem üdvösségéért kegyeskedett szenvedni a Kálvária hegyén, úgy akarta, hogy a fát, amelyen szenvedett, a lengyelek üdvösségére és vigasztalására az azonos nevű hegyen helyezték el.”²⁷

A Kalwaria-hegy igen szemléletesen példázza a hegyek mitikus szimbolikáját. Az örökös fagy elrettentésül szolgál, a gyakori köd, hó és eső az éggel meglévő kapcsolat jelei, a párolgó hőforrások mind a föld alatti erők intenzitásáról árulkodnak, a hatalmas kőtömbök mind azt sugallták az embereknek, hogy a hegy földöntúli lények otthona. Minden bizonnyal már a kereszténység előtt óriásokat sejtettek a hegyen, amelyeket Długosz az antik mitológia küklipszaival helyettesített be. A kereszténység felvételével sem léphetett ide akárki, csak azután, hogy az első keresztény király, Vitéz Boleszló a kövekből kolostort épített, amely a későbbiekben Benedek-rendi szerzetesek otthona lett. A hegy és az ég kapcsolatának legfontosabb jele a szent kereszt ittléte, különösen, mivel a hegyet Kalwariának nevezik. Az utókor talán úgy véli, hogy előbb volt itt a kereszt, a hegy csak azután lett Kálvária-hegy. A középkori krónikás számára azonban világos és egyértelmű a sorrend, miszerint az eredendően Kálvária-hegynek nevezett helyre az isteni gondviselés eredményeképpen került később a kereszt, amelyet a Lengyelországban népszerű magyar királyfi, Szent Imre hagyott a kolostorra, ráadásul angyali sugallatra. A magas hegy (mons excelsus) egyesíti a pogány mitológiát (óriások), a keresztény mitológiát (Krisztus keresztje, Kálvária, angyal és Szent Imre), valamint a lengyel nemzeti mitológiát (Vitéz Boleszló), ezenkívül alapot ad az egész országra kiterjedő kiválasztottsági érzésnek, mivel az egész emberiség Megváltója éppen itt látta jónak a szent kereszt elhelyezését. A hegy ebben az aspektusban az ország – és a világ – szakrális központja, mivel a kereszt innen sugározza szét üdvözítő és vigasztaló erejét. „A keresztények szemében... a Golgota hegye áll a világ közepén, mert az a kozmikus hegy csúcsa, és egyben Ádám teremtésének és eltemetésének helye. S majdan Krisztus vére pontosan a keresztfa tövében nyugvó Ádám koponyájára hull, s váltja meg őt is a kárhozattól.”²⁸

Lengyelország másik központja Krakkó, amelynek központi része a Wawel-hegy. Természetes, hogy Długosz ezt a hegyet is a legfontosabbak közé sorolja: „A Wawel, sziklás hegy, amelyet a Visztula folyó gyors rohanással ostromol, és amelyen a nevezetes vértanú, a nagyon híres Szent Szaniszló bazilikája, valamint a lengyelek első és legkiválóbb vára és királyi székhelye, Krakkó terül el. Ezen a hegyen még a mai napig is számos barlang látszik, melyekben egy csodálatosan nagy sárkány vagy fenevad lakott, és a helyi lakosságnak nagy kellemetlenségeket okozott, ami a könyvekből és a mondákból közismert.”²⁹

Krakkó tulajdonképpen nem más, mint az ország, vagy talán az egész világ kicsinyített képe. Alját a Visztula ostromolja, ahogy Lengyelországot a tenger, illetve ahogy a középkori világkép szerint az egész világot tenger veszi körül. A hegy barlangjaiban, vagyis a föld alatt félelmetes sárkány vagy fenevad lakott. A hegy lábánál van a város, Krakkó, és a hegy tetején, vagyis közepén, az égben a királyi vár és Szent Szaniszló bazilikája található. A Wawelhez fűződik a lengyelek közösséggé formálása Krak király törvényei és uralkodása idején, támogatásával fiai itt ölték meg a sárkányt. A hegy lábánál került sor a lengyelek első háborújára Wanda vezetésével, ide költöztette országa központját az ország újrateremtője, Megújító Kázmér, itt nyerte el vértanúságát Szent Szaniszló, és számos egyéb fontos esemény, személy mitikus emléke is a Wawelhez kötődik. Ezáltal a hegy a pogány időkől kezdődően kultikus-szakrális, etnikai, majd később, a 13. századtól fokozatosan nemzeti központtá vált.

Długosz számára a harmadik legfontosabb hegy Jasna Góra: „Częstochowa, amely a rajta lévő monostorról és a benne felépített Szent Szűz Mária templomáról kiérdemelte a Jasna Góra elnevezést, ahová az éves fogadalmak keretében gyakori zarándoklatokat tartanak ugyanezen Szűz Máriához, aki itt mutatkozik meg a képen,

amelyet vagy Szent Lukács evangélista festett, vagy az általa festett kép alapján készítettek.”³⁰

Częstochowa kultikus szerepe a 14. századtól nő meg, amikor is a pálos rendiek a hegyen megalapították a monostort, amelynek birtokába került az Opoli Ulászló által adományozott csodatévő ikon, a Fekete Madonna. Długosz idejére Lengyelországban Mária kultusza az egész országot átfogó méretűvé nőtt, Máriát addigra az ország királynőjeként tisztelték, Częstochowa pedig az ő fővárosa lett. Látható, hogy Jasna Góra esetében is egy olyan kiemelkedő helyről van szó, amely összeköti a földet és az eget, ezt hangsúlyozza maga a név is. És nemcsak a fehér csuhás pálos rendi szerzetesek által, hanem a csodatévő kép által is. Ebben az esetben meg kell jegyezni, hogy a hívők számára Mária nemcsak egy képen, hanem teljes valójában van jelen a hegytetőn emelt templomban, ilyen módon közvetlen az összeköttetés közte és a hozzá imádkozó ember között. A kép maga a kereszténység kezdetének idejébe viszi a hívőket, mivel a festmény modellje maga Mária volt, a festő pedig nem más, mint a négy evangélista egyike, Szent Lukács.

A következő hegy a Krakkó közelében a Visztula partján emelkedő hegy, tulajdonképpen egy nagy sziklatömb, Tyniec: „Tyniec, a Visztula folyó fölött emelkedik, rajta áll Szent Benedek szerzeteseinek vára és monostora, a Lengyel Királyság összes monostora között a legelső és legjelesebb.”³¹ Ez a hegy is – akár az előzőek mind – szakrális jellegével tűnik ki a hegyet körülvevő síkságból. Lábánál – ugyanúgy, mint a Wawel esetében – a Visztula folyik, az alaktalan víz, amelyből mintegy kiemelkedik a szent emberek által benépesített hegy. Fontos megemlíteni, hogy Długosz szerint a monostort nem más, mint a széthullott országot helyreállító Megújító Kázmér alapította, vagyis ez a hegy is a kezdet, helyesebben az újbóli kezdet mítoszának helyszíne.

„A Koniusza [Ló-hegy]... egy ritka és csodálatos eseményről kapta a nevét.” Az történt ugyanis, hogy a terület birtokosa, a Śreniawa nemzetségből származó Przybysław eladott egy hatalmas termetű csödört egy magyar nagyúrnak. Ez a csödör három évvel később egy éjszaka visszatért a gazdájához, magával hozva egy egész ménesre való kancát. Przybysław először a hangos dobogás hallatán azt hitte, hogy ellenség támadott birtokára, majd amikor meglátta kedves lovát, igen megörült. „Aki köszönetképpen a neki juttatott ajándékért téglából templomot emelt a hegyoldalban az ajándékozónak, Istennek, és ellátta adománnyal.”³²

Długosz az említett hegyeket sorolja föl mint olyanokat, amelyeknek jelentősége egész Lengyelországra kiterjed. Mind az öt hegy egyben szakrális központ is, mivel mindegyiken templom, kolostor vagy monostor áll. Mindegyikük rendelkezik valamiféle olyan adottsággal, ami miatt csodás események helyszíneivé válhatnak. Közülük három, a Kalwaria, a Wawel, a Tyniec, valamilyen szempontból az első. A Kalwaria-hegy a „hegyek fejedelme”. A Wawelen van az „első és legkiemelkedőbb vár, és a királyok székhelye”. A Tyniec-hegyen van a „legelső és legjelesebb” monostor. Más szempontból a Kalwaria, a Jasna Góra és a Wawel az ország három fő patrónusának, Jézusnak, Máriának és Szent Szaniszlónak a védelme alatt áll. Częstochowa és a Koniusza az ott történt csodák miatt emelkedik ki környezetéből.

A lengyel hegyek többsége – az említettekkel egyetemben – meg sem közelíti azonban az ország déli részén elterülő, a szomszédos országoktól elválasztó hegységek, a Szudéták, a Kárpátok és a Tátra méreteit, sem kiterjedésben, sem magasságban. Ezek a hegyek valóban úgy tűnhettek, mint az égi hatalmak lakhelyei. Ezeket a hegyeket csak az arra valóban méltó hősök hódíthatják meg. Ilyen hős volt a

tengert uralma alá hajtó Ferdeszájú Boleszló fejedelem. „Ezért a harcias Boleszló összegyűjtven hadserege sokaságát, egy új utat tárt fel Csehország felé, amit csak Hannibál csodálatos tétével lehet összehasonlítani. Ugyanis mikor az meg akarta támadni Rómát, előbb Jupiter hegyén elsőként vágott utat magának; hasonlóképpen Boleszló, Csehországot megtámadni szándékozván, egy rettenetes, korábban járatlan helyen kelt át. Amaz azzal, hogy fáradságosan átkelt egy hegyen, hatalmas hírnevet szerzett és emléket állított magának, Boleszló viszont nemcsak egy, hanem több felhőtartó hegyre mászott fel mintegy a hátán fekvé. Amaz csak a hegy kivájásán, a sziklák kiegyengetésén fáradozott, emez pedig nem késlekedett fatörzsek és sziklák hengergetésével, hogy meredek hegyeket mászon meg, sötét erdőkben meglelje az utakat, és mély mocsarakon hidakat készítsen. Ilyen nagy munkával Boleszló három nap és három éjjel utat vágott magának, és bár kifáradt, olyan dolgot tett Csehországban, ami miatt dicső emlékét örökké idézni fogják.”³³

A föld, a víz és az ég egysége

A középkori krónikaírók mindegyike számára magától értetődő volt az isteni rendnek ama harmóniája, amelynek értelmében a föld, a víz és az ég egységet alkotnak. I. Boleszló megszerzi a föld feletti uralmat, kijelölve a határokat, amelyeket III. Boleszló kitágít a tengerek felé. A három elem közül az ég eleddig hiányzott, ennek meghódítása is III. Boleszló nevéhez fűződik. Ezt a vélekedést erősíti Anonymus Gallus, amikor összehasonlítja a hegyeket a Szent Bernát-heggyel, amelyet Jupiter hegyének nevez. Itt is fontos, hogy Hannibálhoz hasonlóan Ferdeszájú Boleszló *elsőként* hódította meg ezeket a félelmet ébresztő hegyeket, amelyeket még emberi láb nem taposott. Nagyon szemléletes a kép, amely szerint a felhőket hordozó hegycsúcsokra egyenest, szinte háton a levegőben fekvé ment föl. Ebben a képben a hegy nem más, mint az eget tartó oszlop, a világtengely, amely összeköti a föld alatti világot (a mocsarakat) a földdel és az éggel. Azzal, hogy Boleszló felment a hegyre, egyfajta beavatáson ment át. Fontos, hogy a krónikás szerint három nap és három éjjel volt a hegyek között, hasonlatosan ahhoz, ahogyan Jónás a hal gyomrában,³⁴ vagy Jézus a föld szívében.³⁵ Boleszlónak ez a beavatása tulajdonképpen a második, amikor is a beavatás tétje az, hogy a fejedelem felemelkedik-e az égi szférákba, vagy sem. Ezt a beavatást megelőzte egy másik, tényleges beavatás, amikor a harcias ifjút 1100. augusztus 15-én, vagyis Nagyboldogasszony napján lovaggá avatták.³⁶

Boleszló több tekintetben túlszárnyalta Hannibál hőstettét. Míg amaz csak egy hegyen ment keresztül, addig a lengyel uralkodó sok hegy csúcsát hódította meg. Hannibál átkelése során csak hegyet omlasztott és sziklákat tört, Boleszló viszont utakat és hidakat épített, ezzel Anonymus Gallus az alkotást és a teremtést állította szembe a romboló pogány hadvezér cselekedeteivel. Az út- és a hídépítés szimbolikája csak erősíti a hegyre feljutó fejedelem mitikus szerepét. Ahhoz, hogy keresztülmenjen a beavatáson, nehéz utat kell bejárnia. „Az idevezető út »nehéz út«, s ezt a valóság minden szintje igazolja: a templomok bonyolult tekervényei, kanyarulatai; a szent helyekhez történő zarándoklások; az aranygyapjú, az aranyalma és az élet fűvének keresése; az útvesztőkben, labirintusokban való barangolások; és mindazok a viszontagságok, amelyek a vándort érik az »énhez«, a létezés »közepéhez« vezető úton. S azért mind a vesztődés és vész, mert ez az út valójában rítus, amely átvezet a profánból a szentbe, a múlandó látszatból a valóságosba és az örökkévalóságba, a halálból az életbe, az emberiből az istenibe. A világ közepének elérése voltaképpen

felszentelés, beavatás, melynek során a tegnap még profán és látszólagos létezés átadja helyét az új, immáron valódi, tartós és hathatós létnek.”³⁷

Az út számos vallásban jelenik meg, jelentése szinte mindenhol azonos: ahhoz, hogy az ember elérje a célját, hosszú utat kell bejárnia. Minél rögzesebb, nehezebb, keskenyebb az út, minél több kísértés van a letérésre, minél több nehézséggel kell szembenézni az út során, annál biztosabb, hogy a végén az ember eléri a célját. Boleszló nemcsak elsőként ment végig az úton, amely ráadásul „sötét erdőkön” keresztül vezetett egészen a hegy csúcsáig, de utat is épített, hogy követhessék a példáját.

Ennek során azonban mocsarak állták útját, vagyis hidakat is kellett építenie. A híd két partot köt össze, alatta víz, szakadék, vagy jelen esetben mocsár, vagyis a mélység, a halál, a gonosz birodalma. A két part: két létállapot. Az egyikből a másikba csak a hídon lehet átjutni. A jók és az igazak a hajszálvékony hídon is biztonsággal átjutnak, míg az arra érdemtelenek a széles hídról is a mélybe zuhannak. Jó példa erre az ifjú Boleszló egyik vitézi cselekedete.

A pomeránok a Lengyelország kulcsát jelentő Santok erődjével szemben, a határfolyó túlsó partján egy ellenerődöt építettek, amely olyan magas volt, hogy az ellenség mindent látott, ami a lengyel erődben és környékén történt. Ezért az akkor uralkodó Władysław Herman ellenük küldte idősebb fiát, Zbigniewet, a fejedelmi hadsereg nagy részével. Zbigniew azonban, „aki idősebb volt, és aki a királyságnak a pomeránokhoz és apjához legközelebb fekvő részét birtokolta, apja és a saját katonáival a pomeránok ellen sietett öccse nélkül, de kevesebb dicsőséget szerzett az idősebb, aki sokakkal előrement, mint a fiatalabb fivér, aki néhány emberrel követte. Mert az idősebb odasietve, nem ostromolta meg bátran az új várat, oly nagy hadinépével nem hergelte harcra az ellenséget, hanem úgy mondják, hogy inkább félve, mint megijesztve, visszatért birtokára. A fiatal Boleszló, Mars fia, bátyja elmenetele után megérkezvén, ugyan karddal még nem lévén felővezve, többet ért el, mint karddal felővezett bátyja. Mert a hidat megrohanva a várbelieket elűzte, és követve [őket] kardjaival a kapura tört.”³⁸ A történet azzal végződik, hogy Boleszló, mivel maroknyi csapatával nem tudja bevenni a várat, ezért visszavonul. A pomeránok azonban látva elszántságát és félve, hogy egy nagyobb sereg élén visszatér, saját maguk felgyújtják a nemrég emelt várakat és elvonulnak.

A történetben a gyáva Zbigniew nagy seregével a háta mögött sem mer átkelni a hídon, a fiatal Boleszló pedig, kiválasztottságát és bátorságát már apród korában megmutatván, maroknyi csapata élén is átkel a hídon. Ezzel a történettel Gallus azt hangsúlyozta, hogy bár a primogenitúra alapján később Zbigniewnek kellett volna követnie apját a fejedelmi trónon, ehhez azonban nem volt elég ereje, szemben öccsével, Boleszlóval, aki ugyan a szokások szellemében trónbitorlólnak számított, mégis ő volt a rátermettebb, a kiválasztott, aki elfoglalhatta Władysław Herman trónját. Ezt jelképezi a hídon való átkelése is. (Bár nem tartozik szorosan a tárgyhoz, meg kell említenünk, hogy Anonymus Gallus gesztájában itt fordul elő harmadszor az ellenséges kapunak karddal való megütése. Miután a kijevei Aranykaput megütötte kardjával mind I., mind II. Boleszló, ugyanezt a haditettet hajtotta végre Santoknál az ifjú Ferdeszájú Boleszló is.)

Boleszló tehát hatalmát kiterjesztette a tenger és az eget jelképező hegyek fölé. Ezt erősíti meg Gallus, amikor a hegyeket félelmetesnek és felhőhordozónak (horribilis, nubifer) ábrázolja. Érdekes, milyen jól használja Gallus a számmisztikát. I. (Vitéz) Boleszló, az *első* király, egy elem birtokosa: a földé, III. (Ferdeszájú) Boleszló

pedig, akiről többször is leírja a krónikás, hogy a pogányok háromszoros túlerejével szemben is győzelmet aratott, mindhárom alapvető elem: a föld, a víz és az ég meghódítója.

III. Boleszló hősies lovagi cselekedeteinek és jelentős győzelmeinek, nem kevésbé pedig hűséges krónikása munkájának következtében mitikus hőssé vált. A tenger és a hegyek meghódítása, végső soron az idegenekkel szembeni támadó és védekező háborúk során azonban mindvégig vele voltak lovagjai, akik a korabeli társadalmi hierarchia legjelesebb rétegét alkották, Boleszló idején némiképp háttérbe szorítva a papságot. Ily módon a fejedelem cselekedeteiből az ország egész területéről származó lovagság színe-java kivette a részét, illetve e mitikus cselekedetek aktív részesévé vált. A tenger és a hegyek meghódításának mítoszában tehát összefonódnak a dinasztikus és a kollektív elemek. Ennek jelentősége igazán a III. Boleszló halála utáni időszakban nőtt meg, mivel a részfejedelemségek korában is fenntartotta a Lengyel Királyság mint önálló, egységes terület mítoszáét, és különösen a Német Lovagrenddel folytatott háborúk során hozzájárult az egységes lengyel nemzethez való tartozás tudatának kialakulásához.

Boleszlónak a birodalmat azonban meg is kellett védenie, méghozzá a lehető legnagyobb evilági ellenféllel, V. Henrik királlyal, később német-római császárral szemben. Ez a próbatétel igazolta, hogy valóban méltó birodalmára. Itt derül ki, hogy Boleszló nem csupán egy kiváló erényekkel megáldott fejedelem, hanem az egész lengyelség megtestesítője volt. V. Henrik adót követelt a lengyelek barátságáért és a békéért cserében. Boleszló azt válaszolja, hogy a békét elfogadja, de pénzt nem ad, majd így folytatja: „Inkább akarom, hogy Lengyelország királysága szabadságát védve, a becsületért vesszen el, mintsem örökké békében, de meggyalázva korlátok közt tartsák.”³⁹

Ezután a császár még különböző hadmozdulatokkal próbálkozik, végül azonban szégyenszemre el kell hagynia Lengyelországot. „Látván tehát a császár, hogy ha sokáig vesztegel, akkor inkább veszteség és gyalázat, mintsem dicsőség és siker vár rá, ezért elrendelte a hazatérést, hadiadóként semmit sem vitt magával, csak holttesteket. Ahonnan korábban nagy összegű pénzt követelt gögösen, végül csak keveset kért, egy dénárt sem szerzett. Mivel úgy gondolta, hogy Lengyelország ősi szabadságát gögösen leigazza, tervét az Igazságos Bíró pusztulásra fordította.”⁴⁰

Ebből a részletből derül ki igazán, hogy a konfliktus nem a két uralkodó között zajlott. Bár a történet főhőse maga Boleszló, aki személyében nemcsak a mitikus hőst, hanem a lovagi és az uralkodói ideált is megtestesíti, a tét igazán az volt, hogy Isten meggyőződjön arról, vajon a lengyelek méltók-e a nekik juttatott ország birtoklására. Miután nem hagyták, hogy „ősi szabadságukat” bárki idegen megtépázza, s bizonyossá vált: valóban megérdemlik országukat, az „Igazságos Bíró” ítélete nyomán az ellenségnek mennie kellett.

Boleszló tehát nemcsak az uralkodói erények birtokosa, hanem ő maga a lovagi ideál megtestesítője, valamint a lengyel lovagság első számú képviselője is. Ezért is mondja Deptula: „Végeredményben a lengyel hagyományban éppen Ferdeszájú Boleszló lett a pairektől (a tizenkét pair legendájára utal Vitéz Boleszló tizenkét tanácsadójának motívuma) körülvelt Nagy Károly, vagy a »kerekasztal« lovagjaival körülvelt Artúr király legfőbb epikus megfelelője. III. Boleszló lovagi legendájának fejlődése hasonló, egyebek mellett bibliai mintákat követett. (...) A bibliai hősök helyét a művekben fokozatosan átvették a valamiképpen »archi-keresztény« uralkodók – Nagy Károly és Artúr. Mellettük, lovagi eszményként

megmaradt Izrael szabadságának nagy harcosa [Makkabeus – T. L.] is. A lovagi tettek az a terület, amelyben Ferdeszájú újrateremti, néha pedig beteljesíti Vitéz Boleszló programját. Így tesz, amikor a keresztes háborúk szellemében az igaz hit nevében küzd és győzedelmeskedik pogány szomszédai fölött. Így tesz, amikor megvédi Lengyelország függetlenségét a németek hódító hajlamával szemben, fegyveres cselekedetével újra meghatározva a császárság és Lengyelország között Vitéz Boleszló és III. Ottó által lefektetett viszony »helyes« örökségét. Az egész középkori lengyel történetírás számára mintaszerű képét adja annak, hogyan kell elhárítani a császárság jogtalan követeléseit. A »birodalom legyőzőjeként« szerepét idővel kiszélesítik Lengyelország más ellenségei felé is.”⁴¹

A Lengyelország határainak kijelölésével kapcsolatos mítoszok tulajdonképpen III. Boleszlóval véget érnek. A továbbiakban, a Jagellók és a Wazák uralkodása idején az éppen aktuális politikai szándékoknak megfelelően ezek némiképp módosulnak azzal, hogy a 15. század végétől, pontosabban Długoszól kezdve feltűnik a szarmata eredet mítosza, ami a keleti területek megszerzésének ideológiai alapjául is szolgál, a Wazák idején pedig megpróbálják a Piast-mondát úgy módosítani, hogy Piast Skandináviából származott, ami a Wazák svéd trónigényét támasztotta volna alá. Ezeknek a módosításoknak a jelentősége bár nagy volt az adott korban, szerepük az évszázadok távlatából mégis eltölpül a Boleszlók mitikus határkijelölő tevékenysége mellett.

Jegyzetek

¹ *Anonymus Gallus: Cronicae et gesta ducum sive principum polonorum. Lib. I. 6. In: Monumenta Poloniae Historica (MPH) t. I. 399.*

² *Anonymus Gallus: Cronicae et gesta ducum sive principum polonorum. Lib. I. 7. In: MPH t. I. 402.*

³ *Chronica Polonorum Vincentii Cracoviensis Episcopi. Lib. II. 12. In: MPH t. II. 279–280.*

⁴ *Cronica Poloniae Maioris. 11. In: MPH Seria Nowa t. 8. Warszawa, PWN, 1970. 17.*

⁵ *Długosius, Joannes: Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae. Lib. II. Warszawa, PWN, 1964. 269.*

⁶ *Eliade, Mircea: A szent és a profán. A vallási lényegről. Budapest, Európa, 1987. 81.*

⁷ „Convocata itaque multitudo bellatorum, cum paucis electis penetravit meditullium patriae paganorum. Cumque ad urbem regiam et egregiam Albam nomine pervenisset, neque partem tertiam sui exercitus habuisset, equo descendens, nullum instrumentum expugnandi vel machinamentum adaptavit, sed violenter ac mirabiliter urbem opulentam et populosam die qua venerat expugnavit.” *Anonymus Gallus: Cronicae et gesta ducum sive principum polonorum. Lib. II. 22. In: MPH t. I. 443.*

⁸ Vö: *Bagi Dániel: Remény a királyságra. A gnieznói találkozó „koronázási jelenete” a lengyel ősgesztában és a mű kapcsolata a Könyves Kálmán kori belpolitikával. In: Századok, 2003/ 2. 374.*

⁹ „Pisces salsos et foetentes apportabant alii, Palpitantes et recentes nunc apportant filii. Civitates invadebant patres nostri primitus, Hii procellas non verentur neque maris sonitus. Agitabant patres nostri cervos, apros, capreas, Hii venantur monstra maris et opes aequoreas.” *Anonymus Gallus: Cronicae et gesta ducum sive principum polonorum. Lib. II. 28. In: MPH t. I. 447.*

¹⁰ *Eliade: A szent és a profán. 126–127.*

¹¹ *Jelenések 13, 1–4, 6–7, valamint 9–10.*

¹² *Deptuła, Czesław: Ideologia Polski jako państwa morskiego w dziejopisarstwie polskim XII–XIV wieku. In: Zeszyty Naukowe KUL. Lublin, 1975 (18), nr. 4 (72) 6.*

¹³ *Deptuła: i. m. 3.*

¹⁴ „Każdy żeglujący ustawicznie o porcie myśląc, aby tam szczęśliwie dojechał, nie ma wolej długo trwać na morzu, gdzie wszystkie niebezpieczeńści i nędze, gdzie żadnej godziny nie masz, którejby się przygód i nawalności srogich i rozbicia na skalach i rozbójników morskich nie bał. (...) Nie masz tak głupiego

ześlazra, któryby o dobre wiatry do miejsca, gdzie myślił. Pana Boga nie prosił, abo im nie rad był.” *Skarga, Piotr*: Kazania na niedziele i święta całego roku. T. I. Kraków, wyd. Apostolstwa Modlitwy Księża Jezuci, 1938. 138.

¹⁵ „Iż tu wipomina Mátheusz święty Morze, ná ktorým zřtály się wielkie burze ná ten czas, gdy Pan Jezus z uczniami fwymi w łodzi był. To tedy morze burzliwe což znaczy? Znáczy świat ten zly, burzliwy, nieřpokoyny y wichrowáty: to iest, ludzi zle, niepobożne, nieprzřiacoły Boże, y niepořtufzne řlowa iego świętego.” *Kraiński, Krzysztof*: Postylla Kosciola Powszechnego Apostolskiego, řlówem Bożym vgruntowánego, y zbudowánego ná IEZVSIE CHRYSYVSIE. Spřfana ku chwale BOGU W TROYCY S. IEDYNEMV. 1611. Kazanie na Niedzielę řiodmą po Bożym Národzeniu. 86. verso.

¹⁶ Tęczyński, Jan Chrzciiciel (–1563): befolyásos, régi nemesi család tagja, diplomata. Eljegyezte XIV. Erik svéd király Cecília nevű lányát. Amikor menyasszonyáért Svédországba indult, a tengeren hajóját megtámadták és elsüllyesztették a dánok, magát pedig fogságba vetették, ahol hamarosan meghalt.

¹⁷ „Trzykróć z portu na morze nawa wychodziła,
Trzykróć zasię do brzegu nazad się wróciła:
Poszła potem niechętnie ryjąc morskie wały,
I zagle roztoczone pochop z wiatru brały.
Jeszcze były wieczorne nie zgasły zorze,
Kiedy nieuśmierzony wicher wpadł na morze.
Szum powstał i gwałtowna z wierzchu niepogoda,
Wały za wałmi pędzi poruszona woda;
Krzyk w okręcie, a chmury do nocy przydają.
Świata nie znać, wiatry się sobie sprzeciwiają:
Usiłuje zachodny przeciwko wschodniemu,
Usiłuje połudny przeciw północnemu.
Morze huczy, a nawę micęą nawalności.
Raz się zda, jako w przepaść, poźrzeć z wysokości:
A kiedy się zaś wały rozstępują, ani
Miasta widać wielkiego z głębokiej otchłani.
Piasek z wodą się miesza: a w poboczne ławy
Bije szturm niebezpieczny; nawa żadnej sprawy
Nie słucha, ale w morskim rozgniewaniu pływa
Samopas, a morska śmierć zewsząd się dobywa.
Całą noc ta okrutna niepogoda trwała.
Nazajutrz, kiedy zorza z wody powstawała,
Rozchodziły się chmury, wiatry ucichały,
A pienne z nienagła wały upadały.”

Kochanowski, Jan: Pamiątka... Janowi Baptyście, hrabi na Tęczynie. In: *Niemcewicz, Julian Ursyn*: Jan z Tęczyna. BN. S. I. nr. 150. Wrocław, 1954. 405–406. (Tapolcai László fordítása.)

¹⁸ Pasek, Jan Chryzostom (kb. 1636–1701): lengyel nemes. 1655-től több mint egy évtizeden át katonáskodott. 1658-ban Stefan Czarniecki seregével Dániában állomásozott, ebből az időből származnak a tengerrel kapcsolatos élményei. 1667-ben leszerelt és megházasodott, ezután életét a gazdálkodásnak, a gabonakereskedelemnek, a helyi politizálásnak, valamint számtalan peres ügyének szentelte. Részt vett több királyválasztó szejmen.

¹⁹ *Pasek, Jan Chryzostom*: Emlékiratok. (Ford.: Szenyán Erzsébet.) Budapest, Széphalom Könyvműhely, 1998. 33–34.

²⁰ *Pasek, Jan Chryzostom*: Pamiętniki. Warszawa, PIW, 1987. 27.

²¹ *Pasek*: Emlékiratok. 34.

²² Uo. 34.

²³ Uo. 30.

²⁴ Uo. 31.

²⁵ *Eliade, Mircea*: Az örök visszatérés mítosza. Budapest, Európa, 1998. 36.

²⁶ „Quamvis autem Polonicum Regnum pauciores quam cetera [regna] et climata montes habeat, utpote quod in planiciebus et campestribus situm primariam sui nominis et principalem ab illis accipit appellationem, habeat tamen quam plures montes tam saxeos quam terreos, quorum insigniores describemus.” *Dlugossius, Joannes*: Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae. Lib. I. Warszawa, PWN, 1964. 101.

²⁷ „Pro sui autem fama et celebritate Calvariam proponemus omnibus et principem, ut est, aliorum constituemus.

Calwaria, mons excelsus est assiduo pene rigens frigore et frequentes nives, nebulas et pulvias producens, scaturientes in plerisque locis habens fontes; famosissima quondam, si veteri et vulgate assertioni standum est, Ciclopum, quod et ingentes acervi testatur lapidum ex arce, quam monti imposuerant, ruinati, nunc vero virorum religiosorum sub regula sancti Benedicti militancium habitatio. (...) In arcis locum succedente monasterio a Magno olim Boleslao primo Polonorum rege ex petra superedificato, in quo ligni Dominici, magna mortalibus beneficia conferens, notabilis habetur porcio, a beato Emerico, filio beati Stephani Hungarie regis, monente per visum angelo, illic relicta... Qua in re altitudinem divine Providencie et eius dispensacionis mira opera libet admirari: nam qui pro salute humani generis pati dignatus est in monte Calvarie, is lignum, in quo paciebatur, pro salubritate et consolacione Polonorum in monte eiusdem appellacionis voluit consistere." *Dlugossius, Joannes: Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae*. Lib. I. Warszawa, PWN, 1964. 101.

²⁸ *Eliade: Az örök visszatérés mítosza*. 31.

²⁹ „Wąwel, mons saxeus, qui a Wisla fluvio cursu precipiti illabitur, in quo et basilica insignis martiris famosissimi beati Stanislai et prima ac precipua Polonorum arx Cracouia atque regia sita est. Videntur autem eciam in diem hanc in monte ipso plura antra, in quibus draconem et beluam mire magnitudinis habitasse et incolas loci magnis incommodis affecisse literis et fama vulgatum est." *Dlugossius, Joannes: Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae*. Lib. I. Warszawa, PWN, 1964. 102.

³⁰ „Czanstochowa, qui et Clarus Mons propter monasterium in eo situm et ecclesiam beate Virginis Marie illic superedificatam meruit appellari, ad quam frequenti et annua devocione tenetur concursus propter eiusdem beate Marie Virginis, que illic ostenditur, imaginem, que vel a beato Luca Ewangelista vel ad instar saltem ymaginum, quas pingebat, estimatur formata." *Dlugossius, Joannes: Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae*. Lib. I. Warszawa, PWN, 1964. 102.

³¹ „Thyniecz, mons fluvio Visle superimpedens, arcem continens et monasterium cenobitarum sancti Benedicti, inter omnia monasteria Regni Polonie primarium et insigne." *Dlugossius, Joannes: Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae*. Lib. I. Warszawa, PWN, 1964. 103.

³² „Konyvsza... ab eventu raro et mirabili nomen sortius." „Qui muneris sibi prestiti gratum se suo auctori Deo ostendens, ecclesiam ex cocto latere monti imposuit dotemque prestitit." *Dlugossius, Joannes: Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae*. Lib. I. Warszawa, PWN, 1964. 102–103.

³³ „Inde belliger Bolezlavus, collecta multitudine militari, novam viam aperuit in Bohemiam, quo potest Hantibali facto mirabili comparari. Nam sicut ille Romam impugnaturus, per montem Iovis primus viam fecit, ita Bolezlavus per locum horribilem, intemptatum prius, Bohemiam invasurus penetravit. Ille montem unum laboriose transeundo tantam famam et memoriam acquisivit, Bolezlavus vero non unum sed plures nubiferos quasi suppinis ascendit. Ille solummodo cavando montem, coæquando scopulos laborabat, iste truncos et saxa volvendo, montes ascendendo arduos, per silvas tenebrosas iter aperiendo, in paludibus profundis pontes faciendo non cessabat. Tanto itaque labore Bolezlavus (...) tribus diebus et noctibus iter faciens, fatigatus, tale quid in Bohemia fecit, unde semper erit triumphali memoria recordatus." *Anonymus Gallus: Cronicae et gesta ducum sive principum polonorum*. Lib. III. 21. MPH t. I. 474.

³⁴ Jónás 2, 1: „Az Úr odarendelt egy nagy halat, hogy nyelje el Jónást. Jónás három nap és három éjjel a hal gyomrában volt."

³⁵ Máté 12, 40: „Amint ugyanis Jónás próféta három nap és három éjjel volt a hal gyomrában, úgy lesz az Emberfia is három nap és három éjjel a föld szívében."

³⁶ *Anonymus Gallus: Cronicae et gesta ducum sive principum polonorum*. Lib. II. 18. MPH t. I. 440.

³⁷ *Eliade: Az örök visszatérés mítosza*. 37.

³⁸ „quum ætate maior erat, partemque regni Pomoranis patrique proximam retinebat, cum exercitu patris atque suo contra Pomoranos sine fratre parvulo properavit, minusque tum laudis maior cum multis antecendens, quam frater iunior cum paucis subsequens acquisivit. Nam maior illuc properans, neque castrum illud novum viriliter assultavit, nec hostes cum tanta multitudine in prælium irritavit, sed timens inde magnis quam timendus, ut aiunt, ad propria remeavit. At puer Bolezlavus, Martis filius, fratre maiore discendente ut adventi, quamvis nondum cinctus gladio, plus præcipiens quam frater maior tenens gladium ibi fecit. Nam et pontem invadendo castellanis abstulit, et in portam prosequendo suos enses intulit." *Anonymus Gallus: Cronicae et gesta ducum sive principum polonorum*. Lib. II. 17. MPH t. I. 440.

³⁹ „Malo enim ad honorem regnum Poloniae salva libertate perdere, quam semper pacifice cum infamia retinere." *Anonymus Gallus: Cronicae et gesta ducum sive principum polonorum*. Lib. III. 14. MPH t. I. 471.

⁴⁰ „Videns ergo cæsar diu stando sibi potius dampnum et dedecus quam honorem vel proficuum imminere, disposuit pro tributo nichil portans nisi cadavera se redire. Unde quia prius superbe magnam pecuniam requisivit, ad extremum pauca quærens, neque denarium acquisivit. Et quoniam superbe libertatem

antiquam Poloniae subigere cogitavit, iustus iudex illud consilium fatuavit..." *Anonymus Gallus: Cronicae et gesta ducum sive principum polonorum*. Lib. III. 15. MPH t. I. 472.

⁴¹ *Deptuła, Czesław*: Galla Anonima mit genezy Polski. Lublin, Instytut Europy Środkowo Wschodniej, 2000. 346–347.